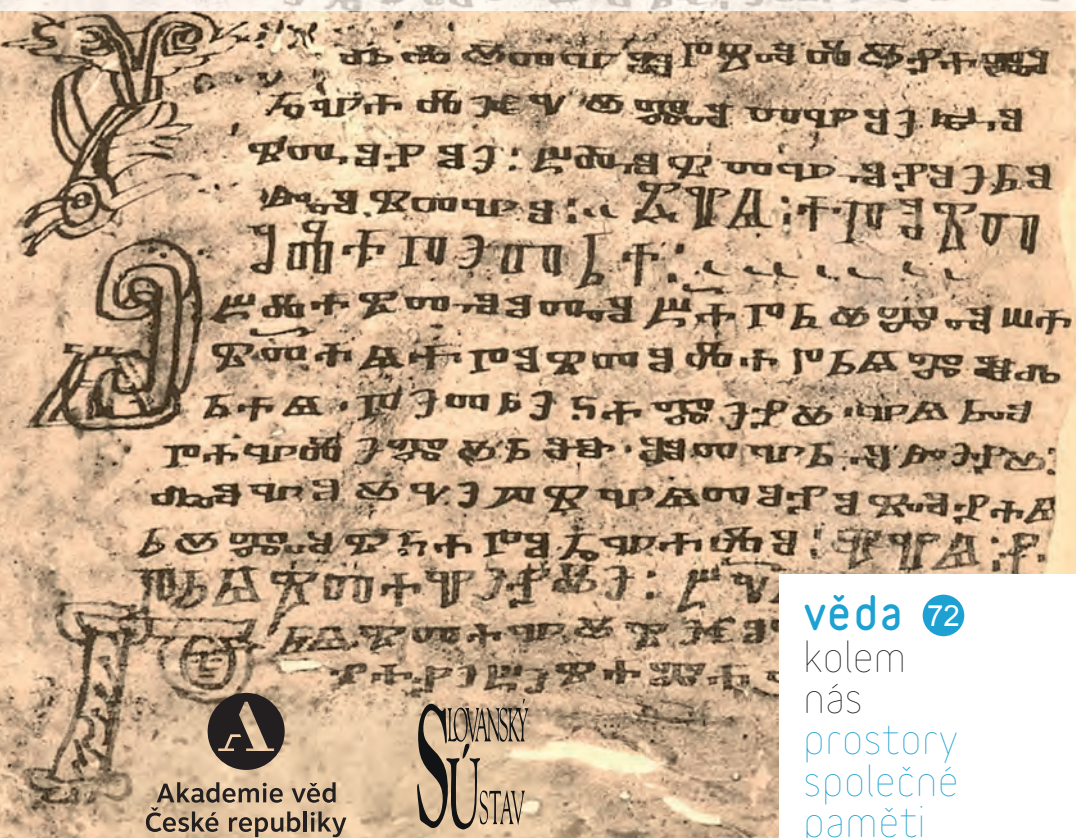

Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě a ve středověkých Čechách

Akademie věd
České republiky

SLOVANSKÝ
SÚSTAV

věda 72
kolem
nás
prostory
společné
paměti

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., byl zřízen z iniciativy prezidenta T. G. Masaryka zákonem přijatým Parlamentem ČSR 25. 1. 1922, avšak kvůli různým byrokratickým překážkám mohl svou činnost zahájit až v roce 1928. Jeho zaměření bylo rozděleno do dvou oborů – společenskovědního a národohospodářského. Prvním předsedou byl zvolen věhlasný archeolog a etnograf prof. Lubor Niederle (1865–1944), sídlem se stal Lobkovický palác na Malé Straně. Cílem ústavu se stalo pěstování všech oborů slavistického bádání od archeologie a historie až po filologii a lingvistiku. Ústav rychle dosáhl značného mezinárodního uznání, avšak německá okupace způsobila ochromení jeho činnosti, v roce 1943 byl pak ústav zrušen. Po osvobození byl jako vědecká instituce obnoven a v roce 1953 včetně své brněnské pobočky zřízené o rok dříve začleněn do nově založené Československé akademie věd. Slovanský ústav převzal kromě jiných úkolů již probíhající práce na sestavení velkého staroslověnského slovníku. Přes své nesporné badatelské úspěchy byl však ústav pod záminkou „přežívajícího masarykismu“ v roce 1963 opět zrušen. Po sametové revoluci byl díky entuziastickému úsilí některých svých bývalých zaměstnanců na jaře roku 1992 znovu obnoven, nejprve jako společné pracoviště AV ČR (jako autonomní složka archivu) a Filozofické fakulty UK, od 1. 1. 1998 pak jako jeden ze samostatných ústavů AV ČR.

V současnosti je těžištěm činnosti SLÚ AV ČR, v. v. i., výzkum slovanských jazyků a literatur v evropském kulturním kontextu. Vychází z tradičního komparativního pojetí, srovnávajícího vzájemně jednotlivé jazyky a literatury mezi sebou, a obohacuje tento pohled o interkulturní a interdisciplinární problematiku překračující slovanský jazykový areál směrem k dalším evropským kulturám. Je vydavatelem tří vědeckých mezinárodních recenzovaných periodik: *Slavia* (od roku 1921), *Byzantinoslavica* (od roku 1929) a *Germanoslavica* (od roku 1931). Organizačně je ústav rozdělen do tří oddělení: diachronní a synchronní jazykovědy a literární vědy. Specifikem Slovanského ústavu jsou některé subdisciplíny, které jsou pěstovány právě jen zde. Badatelské zázemí pak spoludotváří veřejně přístupná Knihovna Slovanského ústavu čítající na 80 000 oborově zaměřených odborných publikací a svázaných ročníků odborných časopisů.

Oddělení paleoslovenistiky a byzantologie se zabývá studiem staroslověnského a církevněslovanského jazyka a písemnictví; v ČR unikátní byzantologická sekce se orientuje především na výzkum dějin Byzantské říše, Velké Moravy a na bádání v oblasti byzantsko-slovanských vztahů. Na pracovišti byl v minulosti zpracován unikátní čtyřdílný *Slovník jazyka staroslověnského*, k němuž byly v roce 2016 dokončeny dodatky k I. dílu *Slovníku jazyka staroslověnského*, a *Staroslověnský slovník podle rukopisů 10. a 11. století* (*Staroslavjanskij slovar' po rukopisjam X–XI vekov*), jehož druhé vydání je nyní připravováno. V současnosti je zpracováván rovněž *Řecko-staroslověnský index* a od roku 2016 je činnost oddělení spjata s projektem *GORAZD: Digitální portál staroslověňštiny*, který bude základem pro elektronické zpracování a zpřístupnění materiálu z této oblasti. Nelze opominout ani ediční činnost oddělení, uvedme např. dvoudílnou edici *Čtyřiceti homilií Řehoře Velikého na evangelia* (2005, 2006), nejrozsáhlejší známé církevněslovanské památky českého původu. Z činnosti byzantologické připomeňme např. publikace *Encyklopedie Byzance* autorů Vladimíra Vavříčka a Pavla Balcárka (2011) či *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem* Vladimíra Vavříčka (2013). Připravovány jsou monografie s tematikou byzantské nobility a Chersonu v raném středověku.

V roce 2017 uplynulo 920 let od mocenského zásahu, který znamenal definitivní konec staroslověnského písemnictví, pěstovaného v Čechách v 10. a 11. století. Vyháním sázavské mnišské komunity v roce 1097 byl přerušen plynulý vývoj staroslověnské literatury, navazující na velkomoravské východisko a jeho cyrilometodějský zdroj. Právě zásluhou bratří Konstantina-Cyrila a Metoděje, jejich spolupracovníků a žáků se stala Velká Morava kolébkou slovanského písemnictví. Učitelé Slovanů, jak bývají bratři nazýváni, položili svým dílem jedinečný a epochální základ slovanské literární tvorby s hlubokým kulturním dosahem. Knižní vzdělanost se spolu s jazykem jí pěstovaným – staroslověňštinou – neuplatnila pouze na území Velké Moravy a později v přemyslovských Čechách, ale stala se také základem kulturního a duchovního života jižních, později i východních Slovanů a rovněž významným znakem jejich sounáležitosti, a to zejména v prostředí východokřesťanském. V našem textu se však soustředíme na představení výsledků staroslověnské knižní vzdělanosti středoevropských Slovanů (úžeji Velké Moravy a přemyslovských Čech), k níž je připojen popis dalšího vývoje tohoto kulturního proudu tehdejší Evropy. K vědomému navazování na cyrilometodějské východisko došlo v českém prostředí v době posledních Přemyslovců a zejména za vlády Karla IV. O cyrilometodějské misii v širokém kulturněhistorickém kontextu se lze více dočíst v knize V. Vavříčka *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem* (Praha 2013), o staroslověnském písemnictví velkomoravském a ve středověkých Čechách pak zejména v publikacích J. Vašici *Literární památky epochy velkomoravské 863–885* (Praha 2014) a R. Večerky *Staroslověnská etapa českého písemnictví* (Praha 2010) a se staroslověňštinou z jazykového hlediska se lze seznámit v knize *Staroslověňština v kontextu slovanských jazyků* (Olomouc–Praha 2006) téhož autora.

Cyrilometodějská misie

Misie Konstantina-Cyrila a Metoděje byla důsledkem snahy knížete Rastislava (846–870) ustanovit na Velké Moravě, christianizované roku 831 pasovským biskupem Reginharem, samostatnou církevní organizaci. Poté, co byla jeho žádost o vyslání duchovních odmítnuta v Římě, obrátil se Rastislav na východ, do Byzance. Moravští poslové dorazili do Konstantinopole na jaře roku 863 a císaři Michaelu III. (842–867) přednesli žádost svého knížete o vyslání biskupa a dalších duchovních, kteří by Moravanům vyložili „pravou křesťanskou víru“, jak se praví v Rastislavově dopise, citovaném ve 14. kapitole staroslověnského *Života Konstantinova*.

Byzantský panovník byl ohledně moravské žádosti nejistý. Morava byla vzdálená země, jejímž vnitřním poměrům Byzanc nerozuměla (Velká Morava byla nezávislým územím, ovšem církevně podléhala pasovskému biskupu), obě země navíc rozdělovalo nepřátelské a v té době ještě pohanské Bulharsko. Právě skutečnost, že v zádech Bulharska by mohla mít Byzantská říše křesťanského spojence, se jevila jako velmi lákavá. Byzantským patriarchou byl v té době Fotios (858–867 a 877–886), jeden z nejvzdělanějších Byzantinců všech dob. Právě on zřejmě nejlépe podporoval Rastislavovu žádost, neboť v misijní činnosti spatřoval možnost, jak rozšiřovat vliv své církve i Byzantské říše. Fotios jistě navrhl Konstantina a Metoděje jako vhodné misionáře, a to zejména proto, že oba mluvili také slovansky.

Evropa ve 2. polovině 9. století a cesty Konstantina-Cyrila a Metoděje (přejato z knihy *Cyril a Metoděj - doba, život, dílo / Cyril and Methodius - Their Era, Lives and Work*. Ed. J. Mitáček. Brno 2013)

Konstantin (řecky Konstantinos) se narodil v roce 827 nebo 828 v Soluni jako nejmladší syn významného byzantského vojenského velitele. Je možné, že již v útlém dětství získal znalost slovanského jazyka, neboť v oblasti žil bezpochyby velký počet Slovanů. Od dětství mimořádně nadaný chlapec se ve svých čtrnácti letech dostal do Konstantinopole. Tam byl uveden na císařský dvůr, získal vynikající vzdělání a později zde byl vysvěcen na kněze. Zřejmě po roce 848 krátce pracoval jako správce archivu konstantinopolského patriarchy a poté přednášel filozofii na univerzitě. Metoděj (řecky Methodios) byl Konstantinovým starším bratrem, narodil se asi před rokem 820. I on získal kvalitní vzdělání, na rozdíl od Konstantina právnické, a stal se správcem jedné oblasti pod byzantskou vládou obývané Slova-

ny. Asi kolem roku 850 se rozhodl pro mnišskou dráhu. Odešel proto do Bithýnie, do kláštera na hoře Olympos, kam se patrně po roce 855 uchýlil i Konstantin.

Bratrům ovšem nebylo dáno zůstat v mnišském odloučení do konce života. V letech 860–861 byli vysláni s diplomatickým poselstvím do Chazarské říše, která ležela na sever od říše Byzantské. Cestou k Chazarům strávilo poselstvo několik měsíců v Chersonu na Krymu, kde Konstantin našel ostatky, tradičně připisované svatému Klementovi, čtvrtému římskému papeži (88/92–97/101). Během chazarské misie vedl Konstantin disputace s představiteli různých náboženství a jeho vystoupení bylo po návratu do Konstantinopole hodnoceno jako úspěšné.

Úspěchy bratrů při chazarské misii byly jistě jedním z důvodů, proč právě jim byla svěřena i misie moravská. Příprava začala již v Konstantinopoli. Konstantin totiž učinil v té době naprosto nevídané rozhodnutí: přeložil pro tuto misii vybrané knihy Písma z řečtiny do slovanského jazyka, aby mu obyvatelé Velké Moravy dobře rozuměli a jeho křesťanská misie byla účinnější. Pro tento svůj záměr Konstantin vytvořil novou abecedu – hlaholici, která reprodukovala vynikajícím způsobem hláskosloví tehdejšího slovanského jazyka. V překladatelské činnosti započaté v Konstantinopoli bratři pokračovali také na Moravě. Pravděpodobně přímo na Rastislavově hradišti založili školu a vychovali žáky, kteří dovedli psát ve slovanském jazyce (staroslověnštině) a kteří byli později vysvěceni na kněze, aby mohli převzít úlohu duchovních pastýřů obyvatel Rastislavova státu.

Činnost byzantské misie ovšem neustále narážela na odpor franckých kněží, kteří při bohoslužbách rozhodně odmítali používání domácího jazyka. V jejich pojetí bylo možné sloužit bohoslužby pouze v hebrejštině, řečtině nebo latině, tedy třech jazycích, v nichž byl zapsán nápis na Ježíšově kříži (z tohoto důvodu jsou ve staroslověnských pramenech označováni jako trojjazyčníci či pilátníci). Byl to však důvod zástupný, ve skutečnosti šlo o mocenské pozice a nároky řízenského biskupství na církevní správu na Velké Moravě. Protesty západních kněží byly ale marné, neboť kníže Rastislav podporoval činnost Konstantina a Metoděje a měl dostatečnou moc na to, aby oba bratry i jejich žáky ochránil.

Konstantin a Metoděj strávili na Moravě pouhých 40 měsíců. Během té doby dokázali rozvíjet nejen zmíněnou překladatelskou činnost, ale také se věnovali výchově svých nástupců. Nemálo jejich žáků dosáhlo takového vzdělání, že bylo možné uvažovat o jejich vysvěcení na kněze nebo na jáhny (označení pro nižší stupeň kněžství). Svěcení mohl nicméně udělit pouze biskup, kterým však nebyl ani Konstantin, ani Metoděj. Proto se na jaře 867 oba bratři rozhodli odejít z Moravy s vybranými žáky, jimž mělo být uděleno kněžské svěcení. Cílem jejich cesty byly Benátky. Během svého putování se ale zastavili na Blatenském hradě (hradišti, které leželo na jihozápad od Balatonu u osady Zalavár), kde sídlil panonský kníže Kocel (?861–876). Tato návštěva Konstantina a Metoděje byla patrně výsledkem jednání mezi knížaty Rastislavem a Kocelem, který nepochybně věděl o přítomnosti byzantských kněží, používajících při bohoslužbách slovanský jazyk, na Moravě. Možná již tehdy Kocel přišel na myšlenku církevní organizace nezávislé na západním biskupství. Konstantin a Metoděj zůstali na jeho dvoře několik měsíců, během nichž Kocela a další žáky vyučovali slovanskému písmu.

Po příchodu do Benátek, kde bylo možné získat informace o současné politické situaci v Římě i v Konstantinopoli, se Konstantin s Metodějem rozhodli přijmout

Kyjevé listy
(hlaholský rukopis, Velká Morava, 9. století)

pozvání papeže a odejít do Říma. Tam byla slovanská liturgie schválena papežem Hadriánem II. (867–872) a došlo k vysvěcení Metoděje, který byl do té doby pouze jáhnem, a žáků obou bratří. Tím byl splněn jeden z hlavních cílů poslání Konstantina a Metoděje, ovšem ne zcela. Nebyl totiž vysvěcen žádný biskup, a ačkoli byli nově vysvěcení kněží poslání zpět na Moravu, aby tam pokračovali v rozvoji slovanské církve, nebyla určena její podoba, ani kdo bude stát v jejím čele.

Těžce nemocný Konstantin vstoupil v Římě do kláštera, kde přijal řeholní (mnišské) jméno Cyril (řecky Kyrillos). Po jeho úmrtí v únoru roku 869 se Metoděj rozhodl vyslyšet bratrovo přání a pokračovat v jejich díle. Tomu napomohla i současná politická situace a rozhodnutí papeže Hadriána II. podřídit správu slovanských knížectví v Panonii a nad Dunajem Římu. Proto papež poslal Metoděje v hodnosti papežského legáta (vyslance) s pověřením projednat vytvoření nové slovanské arcidiecéze pro všechny slovanské kraje do Blatenského knížectví ke knížeti Kocelovi. Kocel rád souhlasil a Metoděj tak mohl putovat zpět do Říma, tentokrát v doprovodu dvaceti předních Kocelových velmožů. V Římě byl Metoděj roku 869 slavnostně vysvěcen na biskupa.

Metoděj se ujal svého úřadu v Panonii, odkud se během jara 870 vypravil na Moravu, kde byl vřele přijat Rastislavem. Nedlouho poté byl ovšem Rastislav zrazen svým synovcem Svatoplukem (871–894) a vydán Frankům. Ti neváhali zajmout i Metoděje. Na Moravě propukly proti Frankům vzpoury, které vyústily v lité boje, během nichž musel patrně z Moravy odejít Franky dosazený arcibiskup. Kontinuita slovanských

duchovních ale byla zachována, neboť na Moravě zůstali žáci Cyrila a Metoděje a nedlouho po svém vítězství nad Franky v roce 872 poslal Svatopluk k papeži poselstvo s žádostí, aby byl Metoděj propuštěn ze zajetí v Bavorsku. V té době právě zvolený papež Jan VIII. (872–882) žádosti vyhověl a nařídil Metodějovo propuštění. V létě roku 873 se tak mohl Metoděj vrátit na Moravu jako vysvěcený biskup a správce moravské církve a ihned začal s pomocí svých žáků s pastorační, výchovnou i organizační činností; navíc jako biskup mohl udělovat svěcení. Dále se věnoval i překladům, protože byl přesvědčen, že základní díla křesťanské nauky by měla být Slovanům přístupná v jejich vlastním jazyce. Za zcela zásadní věc ale považoval slovanskou liturgii, tedy bohoslužby vedené nikoli v latině nebo v řečtině, ale v řeči obyvatelstvu srozumitelné. To byl hlavní důvod (nebo záminka) latinských duchovních, kteří obžalovali Metoděje z hereze a nekanonické praxe. Metoděj ovšem dokázal své učení před papežem v roce 880 obhájit, papež navíc v témže roce vydal bulu *Industriae tuae*, kterou povolil užívání slovanské liturgie v celé Svatoplukově říši. Moravský stát tím získal úplnou samostatnost i v církevní oblasti, latinští kněží nicméně na území Moravy setrvali. Patrně oni dosáhli toho, že nebyl do Říma poslán vhodný kandidát, který by mohl být vysvěcen na biskupa, aby byla zajištěna kontinuita slovanské církve. Metoděj proto samostatně navrhl jako svého nástupce Gorazda, jednoho z moravských žáků, který ovšem dobře uměl i latinsky a mohl by proto být přijat i latinskými kněžími.

K tomu ale nedošlo. Po Metodějově smrti v roce 885 byli jeho žáci vyhnáni z Moravy, někteří dokonce prodáni do otroctví. Část z nich unikla do Bulharska, jiní snad i do Čech, kde ale postupně převládla latinská liturgie, neboť církevní správa českého knížectví byla podřízena Řeznu.

Staroslověnština – jazyk nejstaršího slovanského písemnictví

Staroslověnštinou nazýváme nejstarší spisovný jazyk Slovanů. Tento jazyk je v nejstarších památkách pocházejících z 10., 11. a dalších století označován prostě jazyk slovanský. Mladší vývojovou fází staroslověnštiny (přibližně od 12. století), která je již silněji ovlivněna formujícími se národními jazyky, nazýváme *církevní slovanštinou*. Staroslověnsky psané texty jsou **prvními** písemnými doklady o existenci slovanských jazyků. Staroslověnština byla knižním, spisovným jazykem, který zastupoval tehdy neexistující národní slovanské spisovné jazyky ve všech oblastech – v liturgii, v duchovním i světském písemnictví, próze, poezii, v dílech originálních i v tvorbě překladové.

Jazykovým podkladem staroslověnštiny bylo nářečí, jímž hovořilo slovanské obyvatelstvo v okolí Soluně, rodného města obou bratří. Císař Michael III. říká Konstantinovi, když jej posílá na Velkou Moravu: „Hleď, tady máš hodně darů, vezmi (s sebou) svého bratra opata Metoděje a běž. Vy jste přece Soluňané a všichni Soluňané hovoří čistě slovansky.“ (*Život Metodějův*, 5. kapitola). Užití jihoslovanského, soluňského nářečí praslovánštiny, tedy původního jazyka společného všem Slovanům, pro západní Slovaný (Velkou Moravu) nebylo problematické, neboť tehdejší nářečí tohoto jazyka byla vzájemně srozumitelná. To umožnilo jak vznik staroslověnské literatury na Velké Moravě, tak následný rozvoj v dalších centrech

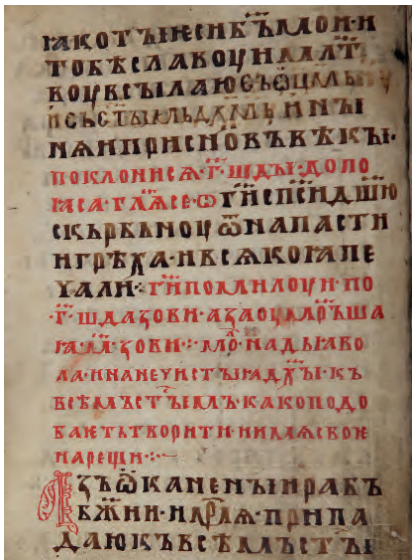
Zografské čtveroevangelium (hlaholský rukopis, Bulharská říše, 10. století)

Euchologium sinajské (bohoslužebná kniha obsahující modlitby a různé obřady, hlaholský rukopis, Bulharská říše, 11. století)

Supraslský kodex (sborník homiletických textů a životů svatých, cyrilský rukopis, Bulharská říše, 11. století)

Modlitba proti ďáblu (cyrilský zápis, Rusko, 13. století)

slovanského písemnictví. Staroslověnština je právě pro svůj jazykový základ zařazována mezi jihoslovanské jazyky.

Staroslověnské památky vzniklé na Velké Moravě se však nedochovaly v původních zápisech, nýbrž jsou doloženy až v mladších opisech. Také co do úplnosti se velkomoravské památky, např. biblické texty, dochovaly pouze z části. Na Velké Moravě, a též následně v přemyslovských Čechách, byla pro zápis staroslověňštiny užívána abeceda vytvořená Konstantinem – hlaholice. Až na přelomu 9. a 10. století se v hlavním městě první bulharské říše, Preslavi, začala prosazovat cyrilice, která představovala upravené majuskulní (velké) písmo řecké (alfabetu). Cyrilice u pravoslavných Slovanů nakonec hlaholici zcela nahradila a stala se základem i jejich dnešních národních abeced. Užívání hlaholice přetrvalo až do novověku pouze v částech katolického Chorvatska.

Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě

Nejstarší slovanská literatura je ovocem christianizace Velké Moravy. Na rozdíl od řady jiných evropských christianizačních aktivit se velkomoravská slovanská misie vyznačuje silným důrazem na rozsah kulturního působení. Už Konstantin-Cyryl odhalil širě pojaté záměry misie: „(...) rád tam půjdu, mají-li pro svůj jazyk písmena.“ (*Život Konstantinův*, 14. kapitola). Slovanští apoštolové se tudíž nespokojili s minimalistickým franským požadavkem překladu Otčenáše a Vyznání víry, nezbytných pro udělení křtu, nýbrž pořídili překlady biblických a liturgických textů v plné šíři („Brzy pak byl přeložen veškerý církevní řád...“, *Život Konstantinův*, 15. kapitola) a přeložili do staroslověňštiny i potřebné texty církevního a světského práva.

Jak již bylo výše řečeno, z literární tvorby vzniklé na Velké Moravě se památky v rukopisné (tj. původní, moravské) podobě nezachovaly. Doloženy jsou až jejich mladší opisy z různých slovanských prostředí, především pak z Bulharska, Rusi, Chorvatska a Srbska. Výjimkou jsou zřejmě *Kyjevské listy*, které představují velkomoravský překlad latinské mešní knihy s modlitbami podle římského ritu. Dosud se soudilo, že v zachované rukopisné podobě představuje památka opis velkomoravské předlohy, pořízený v Čechách v první polovině 10. století, avšak novější bádání se kloní spíše k myšlence, že památka představuje zápis textu přímo z období velkomoravského.

Nejzávažnějším výsledkem literární činnosti cyrilometodějské misie je staroslověnský překlad bible. Byl zahájen snad již v Byzanci, kdy podle zpráv Konstantin začal překládat evangeliář (úryvky z evangelií podle církevního kalendáře). Na základě tohoto textu nebo snad i nezávisle byl Konstantinem posláze na Velké Moravě pořízen úplný překlad všech čtyř evangelií. Pro liturgické potřeby bylo nutné přeložit i celý žaltář a výbor z apoštola (tj. Skutků apoštolských a epištol). Úplný překlad bible završil Metoděj překladem starozákonních knih s výjimkou knih Makabejských („přeložil vbrzku úplně všechny knihy (bible), kromě Makabejských, z řeckého jazyka do slovanského za osm měsíců“, *Život Metodějův*, 15. kapitola). Překlad bible je nutno chápat jako vskutku epochální čin, jímž vstoupili Slované mezi tzv. veliké národy, jak uvádí *Život Konstantinův* (14. kapitola): „abyste i vy byli připočtení k velkým národům, které slaví Boha svým jazykem“. Žádná z biblických knih se v rukopisech nezachovala v té podobě, jak byla přeložena na Velké Moravě. Nejstarší dochované rukopisy evangelií pochází z 10.–11. století, žaltáře

Budeč – model kostela sv. Petra a Pavla
(vyrobil M'PLAN, s. r. o. – R. Míka, M. Koranda)

z 11. století, apoštolu a ostatních biblických knih ze století ještě pozdějších. Mezitím prodělaly všechny texty jistý vývoj, jednak vlivem nových prostředí, jednak úpravou podle jiných řeckých rukopisů.

Rovněž liturgické texty byzantského ritu, v němž bratři zřejmě sloužili liturgii na Velké Moravě, se nedochovaly v původním znění. Zato se dochoval jediný rukopis západního ritu, již zmiňované *Kyjevské listy* (nazvané podle dnešního místa uložení v Národní knihovně V. I. Vernadského v Kyjevě). Za další liturgický text vzniklý na Velké Moravě se považuje *Kánon* (soubor liturgických zpěvů) *ke cti sv. Dimitrije*, patrona Soluně, oblíbeného světce Konstantina a Metoděje. V posledních letech byla v Konzalém identifikována jako pravděpodobné dílo Metodějovo také *Modlitba proti ďáblu*, dochovaná v ruském prostředí v tzv. *Jaroslavském sborníku*, který pochází ze 13. století. S misijní a pastorační činností byly spojeny také texty homiletické (kázání). Jedinou homilií vzniklou bezpochyby na Velké Moravě je kázání k vladařům-soudcům, v němž se jim zdůrazňují jejich vladařské a morální povinnosti. Uvedený text, jehož autorství je připisováno Metodějovi, je znám jako *Anonymní homilie*, neboť další homilie, doložené v téměř souboru z 11. století, jsou překladem z řečtiny. Některé z nich jsou možná také velkomoravského původu, stejně jako homilie o Petrovi a Pavlovi doložená ve sborníku až z 14. století. Další památky tohoto typu představují *Pochvala sv. Cyrila* a *Pochvalné slovo na počest sv. Cyrila a Metoděje*, za jejichž autora je považován Kliment Ochridský (†916), přední žák Konstantina a Metoděje.

Široký rozsah žánrové skladby velkomoravské literatury dokládá i literární tvorba mimo okruh bohoslužebných textů. Jedním z vrcholů středověkého slovanského písemnictví je *Proglas*, veršovaná předmluva k překladu evangelií. Autorství památky bývá, zřejmě právem, připisováno Konstantinovi. Podobně i další památka, prozaická předmluva k překladu evangeliáře, dochovaná v jednom poničeném zlomku z 11.–12. století, je prvním slovanským spisem o teorii překladu. Uvedme některé myšlenky v české podobě: „Neboť (nelze se všude ohlížet na řecký) výraz, nýbrž smyslu (nutno dbát). (...) Proto jsme se někdy vzdali (slova) přesného, a dosadili jsme tam smysl (přesný), který má tutéž platnost. Neboť překládáme kvůli srozumitelnosti (evangelního) výkladu, a ne kvůli přesnosti výrazů.“

Církevně-organizační potřeby si vyžádaly tvorbu právnických textů. Na základě řeckých předloh vznikly *Nomokánon* jako text církevního práva a *Zakon sudnyj ljudem* jako příručka světského práva. Uvedené památky obsahují také odraz moravských poměrů ve formě zvykového práva a části originální. Právníký charakter má také zmíněná *Anonymní homilie* a penitenciál (příručka pro kajícíky se zpovědním řádem) *Ustanovení svatých otců*, dochovaný v *Euchologiu sinajském*, hlaholském rukopise z 11. století.

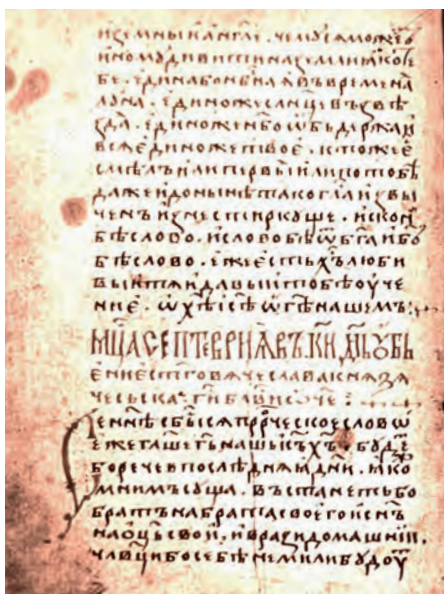
Vysoké literární úroveň již v počátcích slovanského písemnictví dosáhla hagiografie, tedy literární zpracování životů svatých. V legendách, které lze klást do velkomoravského písemnictví, je vedle dalších tendencí (např. obrany slovanského písemnictví a slovanské liturgie) typických pro velkomoravské památky přítomna velmi silně historická složka. Z tohoto důvodu jsou „legendy“ vzniklé na Velké Moravě důležitým pramenem o cyrilometodějské misii. Staroslověnský *Život Konstantinův* představuje stylisticky, rétoricky a teologicky vynikající dílo byzantské učenosti. Rozsahem kratší staroslověnský *Život Metodějův* také ukazuje, že auto-

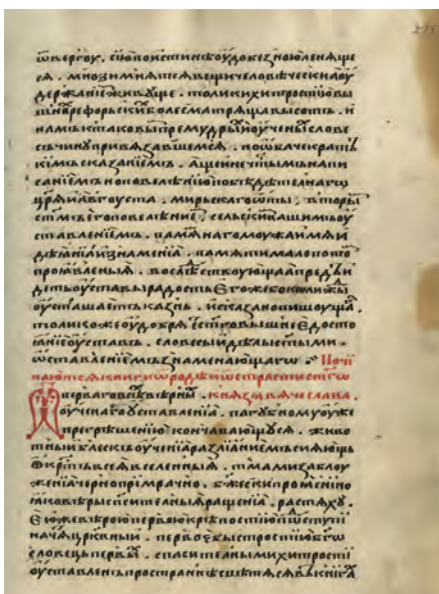
Besedy papeže Řehoře Velikého na evangelia (cyrilský rukopis, Rusko, 13. století)

Iluminace s vyobrazením Ježíše Krista, sv. Řehoře Velikého a sv. Eustathia z téhož rukopisu

První staroslověnská legenda o sv. Václavu (cyrilský rukopis Vostokovovy redakce, Rusko, 16. století)

Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu (cyrilský rukopis, Rusko, 15–16. století)

rem byla vzdělaná a literárně nadaná osobnost. O *Životě Konstantinově* panuje mezi odborníky obecně mínění, že se na jeho sestavení podílel ještě Metoděj. *Život Metodějův* pak byl sepsán jeho žáky, pravděpodobně ještě před vyhnáním z Moravy. Do tohoto žánrového okruhu patří také *Legenda Chersonská*, která se dochovala pouze ve velmi porušené podobě v rukopise pocházejícím až z 16. století. Jde však nejspíše o (ještě velkomoravský) překlad řeckého spisu Konstantinova, v němž líčí okolnosti nálezů ostatků papeže Klementa.

Velkomoravské písemnictví obsahuje ty znaky, které jsou typické pro ideové ovzduší cyrilometodějské misie obecně. Jedná se zejména o symbiózu východní (byzantské) a západní (latinské) kulturní složky, která byla uzpůsobena potřebám slovanského prostředí. I když literatura vzešlá z cyrilometodějského východiska dosáhla i později skvělých výsledků (zejména v Bulharsku a později v Srbsku, Chorvatsku a na Rusi), je ve vývoji staroslověnského a církevněslovanského písemnictví zřetelné, že svého vrcholu nabyla ve svých počátcích v díle Konstantina-Cyryla a Metoděje.

Počátky staroslověnské knižní vzdělanosti v Čechách a Sázavský klášter

V počátcích českého křesťanství lze nejspíše spatřovat přímý vztah k té složce církevní kultury Velké Moravy, kterou představovala cyrilometodějská misie. Tuto myšlenku podporuje znění latinské *Kristiánovy legendy* z konce 10. století, v níž je uvedeno, že kníže Bořivoj (nejstarší historicky doložený Přemyslovec, ?–889?) přijal křesťanství z rukou arcibiskupa Metoděje. Dále se počítá s tím, že po vyhnání cyrilometodějských žáků z Velké Moravy roku 885 se část slovansky zaměřených kněží uchýlila do Čech. Přestože jistá část argumentů tuto možnost podporuje (např. nejstarší vrstva české křesťanské terminologie je staroslověnského původu), není přijímána zcela. Problematické především byly a jsou také dochované historické zprávy – na jedné straně *Kristiánova legenda*, která ve svém úvodu a v prvních dvou kapitolách barvitě popisuje pokřtění Bořivoje biskupem Metodějem a další skutečnosti spojené se staroslověnskou kulturou a písemnictvím v Čechách, na druhé straně pak kronikář Kosmas a jeho zaryté mlčení o čemkoli staroslověnském, ač z náznaků lze i u něj leccos vytušit, např. v knize první čteme: „Avšak to, jak vévoda Bořivoj s milostí boží, která vždy předchází a všude následuje, dosáhl svátosti křtu, nebo jak se za jeho nástupců v těchto krajinách den ode dne šířilo svaté náboženství katolické víry nebo který vévoda které kostely či kolik jich ve své víře nově vybudoval k chvále boží, raději jsme chtěli přejít mlčením, než abychom způsobili čtenářům nechuť, protože jsme to již četli sepsáno od jiných.“

Považuje se za pravděpodobné, že v 10. a 11. století existovalo v Čechách více center, kde byl pěstován staroslověnský jazyk, slovanská liturgie a písemnictví. Jejich přesné určení je však předmětem dohadů – snad jimi byly Levý Hradec, kostel Panny Marie na Pražském hradě, sídlo kněžny Ludmily Tetín, Budeč, Vyšehrad či některá moravská střediska 10. a první poloviny 11. století. Někteří badatelé právě z důvodu nedostatku přímých historických zpráv považují za jediný, tj. historicky doložený, centrum slovanské vzdělanosti v Čechách Sázavský klášter. Tento klášter byl založen patrně v roce 1032 či 1033 jako sídlo malé mnišské komunity. Klášter vznikl inicia-

Pozůstatky kostela sv. Kříže (tetrakoncha, Sázava - bývalý klášter, 2. polovina 11. století)

tivou a zčásti patrně také nákladem svatého Prokopa (kanonizován v roce 1204), který se stal také jeho prvním opatem, přičemž panující kníže Oldřich (1012–1033 a 1034) obdaroval klášter pozemky. Po Prokopově smrti se stal opatem jeho synovec Vít, později tuto funkci zastával i Prokopův syn Jimram. Klášter se řídil benediktinskou řeholí. Zvláštní charakter založení, kdy klášter vzniká nezávisle na tehdejším klášterním prostředí a je současně založen bez iniciativy církevního centra v Čechách či panovníka, předurčil další možnosti jeho vývoje jako slovanského kulturního centra. V Sázavském klášteře byla rozvíjena slovanská vzdělanost v obou svých základních složkách (slovanské bohoslužbě a staroslověnském písemnictví). Český kníže Svyatopluk II. (1055–1061) vyhnal roku 1061 sázavskou komunitu s opatem Vítem v čele z kláštera i z Čech s poukazem na to, že se „zřejmě zapletli slovanským písmem do kacířství a pokrytectví a že jsou vůbec neznabozi,“ jak uvádí v druhé kapitole svého díla středověký letopisec označovaný jako *Mnich sázavský*. Do kláštera byla poté dočasně dosazena mnišská komunita latinská s německým opatem.

Pravděpodobnou příčinu vyhnání slovanských mnichů lze spatřovat ve vnitropolitickém boji, v němž snad sázavští mniši podporovali Vratislava II. (1061–1092, od roku 1085 český král, mladší bratr panujícího knížete Svyatopluka II.). Vypuzení mniši se stejně jako Vratislav II. uchýlili do Uher, kde pobývali v jednom z řeckých či slovanských klášterů. Nejpravděpodobněji se usídlili v klášteře sv. Ondřeje ve Visegrádu na Dunaji. V roce 1061 se na český knížecí stolec prosadil právě Vratislav II., velký podporovatel sázavské mnišské komunity, který dovolil návrat slovanských mnichů do Čech a navíc se roku 1078 pokusil získat svolení papeže Řehoře VII. pro konání slovanské bohoslužby v Čechách. Papež však žádost striktně odmítl. V dalším obdo-

bí kláštera se roku 1085 stal opatem nadaný stavitel, malíř a sochař Božetěch. Významným aktem dokládajícím klášterní styky s ruským a uherským prostředím bylo uložení ostatků nejstarších ruských svatých Borise a Gleba (†1015) spolu s ostatky západních světců do pravého bočního oltáře kostela sv. Kříže v roce 1095.

Patrně s využitím vnitřních rozporů v klášteře došlo na přelomu let 1096 a 1097 za vlády knížete Břetislava II. (1092–1100) k zákazu slovanské liturgie a k definitivnímu vyhnání sázavských mnichů. I když byl mocenským zásahem zastaven a zavedením latinsky orientovaného konventu nahrazen kulturní proud vyrůstající zejména z cyrilometodějského východiska velkomoravského, dědictví slovanského Sázavského kláštera a vůbec slovanské vzdělanosti v Čechách nezaniklo zcela. Zachoval se nezanedbatelný okruh staroslověnských památek českého původu, které se v rámci mezi-slovanských kulturních styků dochovaly zejména v ruských, ale i jihoslovanských opisech. Uvedené dědictví dále ožilo v době posledních Přemyslovců a především v době vlády Karla IV., který v Praze roku 1347 založil klášter Na Slovanech.

Staroslověnština v přemyslovských Čechách

Jazyk staroslověnského písemnictví v Čechách byl pokračováním spisovného jazyka velkomoravského období (velkomoravské staroslověnštiny). Představoval spisovný jazyk, jímž se vedle latiny psalo v přemyslovských Čechách 10. a 11. století a do něhož nesoustavně pronikaly domácí (české) jazykové prvky mnohem hojněji než v případě velkomoravské staroslověnštiny. Oproti stavu na Velké Moravě je jeho užívání více ovlivněno latinou, zejména pak v textech překladových. Někteří badatelé charakterizují staroslověnštinu tohoto období jako knižní variantu tehdy pouze mluvené češtiny. Staroslověnština tak v českém prostředí ve své literární a liturgické funkci doplňovala mezinárodní latinu.

V památkách vzniklých v Čechách, ale opsaných v jiných slovanských oblastech, došlo vlivem úprav ke ztrátě mnoha speciálních českých rysů. Přesto bádání objevuje množství jazykových znaků typických pro užívání staroslověnštiny v Čechách (zejména českých jazykových prvků – bohemismů). Z této skupiny uvedme z oblasti slovní zásoby např. *peča* „péče“, *snaga* „snaha“, *lakota* „lakota“, *gorěkati* „hořekovat“ aj.

Z výsledků vědeckého bádání vyplývá, že relativně brzký vznik spisovné češtiny v druhé polovině 13. století a její neobvykle rychlý rozvoj může souviset i se starou staroslověnskou tradicí. Nebylo by to překvapivé, neboť staroslověnština byla na našem území od velkomoravských počátků do konce 11. století v užívání téměř 250 let. Staroslověnština formou bohemismů ve staroslověnských památkách českého původu nabízí často jediný přímý český materiál pro toto období. Také nejstarší vrstva české náboženské terminologie zřejmě souvisí se staroslověnským dědictvím a lze ji charakterizovat jako terminologii společnou staroslověnštině a staré češtině, např. *blahosloviti*, *Hospodin*, *hříech*, *mučeník*, *spas* („spasitel“), *spásti*, *učeník*, *zpo-vědník*, *zvoleník* („vyvolený“), *postiti se*, *pop*, *sobota*, *mšě*, *oltář*, *papež*, *pohan* aj. Dokladem vlivu na utváření jazykově českých projevů je píseň *Hospodine, pomiluj ny*, původně složená ve staroslověnštině snad na konci 10. století. Dále byla identifikována slova a výrazy staroslověnského původu (paleoslovenismy) ve staročeských biblických překladech, např. *prvenec*, *prvěnec* („prvorozený syn“), *hramotina* („učenost“,

Levínský nápis (kostel Povýšení sv. Kříže v Levíně u Úštěku, 13. století)

ze staroslověnského *gramota*), *přesnicě* („nekvašený chléb“), *biser* („perla“) apod. Odrazem staroslověnské tradice jsou také české podoby vlastních a místních jmen. Jména svatých (Prokop, Kliment, Dimitr a Dmítr) užívaná v Čechách ukazují svým původem i formou na souvislost se staroslověnským prostředím. Jméno Prokop je původu řeckého a odkazuje v českém prostředí ke jménu zakladatele a prvního opata Sázavského kláštera. Podoba jména Kliment odpovídá dobové řecké výslovnosti (tj. s vyslovovaným -i-) a nosil je jeden z patronů cyrilometodějské misie, čtvrtý římský papež Klement I. Patronem cyrilometodějské misie byl také Dimitrij Soluňský, ochránce rodného města Konstantina a Metoděje. Podobně také místní jména *Cirkvice*, *Cerekvice* (ze staroslověnského *сръкѣвь* „chrám, kostel“) a jména Mitrovice, Mitrov (odvozená od jména Dimitr, Dmítr) představují slova stejného okruhu.

Staroslověnské písemnictví v přemyslovských Čechách

Otázka existence staroslověnské literatury a kultury v přemyslovských Čechách v 10. a 11. století byla, a i dnes do určité míry stále je, předmětem sporů. V počátcích paleoslovenistického bádání byl důvodem k jisté skepsi především nedostatek či naprostá absence dochovaných textů, které by svědčily o existenci staroslověnské literární tvorby u nás. Významný chorvatský slavista Vatroslav Jagić tak mohl ve své době celkem oprávněně považovat českou redakci staroslověnštiny (či církevní slovanštiny) za pouhou *křehkou pokojovou květinu*. Postupem doby se však objevovaly texty, dochované v naprosté většině mimo české prostředí, které existenci staroslověnské literatury a kultury v přemyslovských Čechách bez nejmenších pochyb potvrzují.

První a z hlediska počtu zachovaných památek velmi omezenou skupinu tvoří texty dochované v rukopisech českého původu. Sem lze zařadit pouze *Pražské zlomky hlaholské* (dnes uložené v Archivu Pražského hradu), dva pergamenové listy pocházející z 11. století (každý z jiné doby) a obsahující liturgické modlitby. Ty jsou ovšem opisem starších předloh, ruských, event. bulharských, vztahujících se svým původem až k období cyrilometodějskému. Jakýmsi dozníváním staroslověnskému písemnictví v Čechách jsou pak *Glosy vídeňské* (neboli *Jagícovy*) a *Glosy svatořehořské* (neboli *Paterovy* či *Pražské*) z přelomu 11. a 12. století, což jsou jednotlivá staroslověnská slova psaná latinkou mezi řádky nebo na okrajích latinských knih.

Dalším významným okruhem staroslověnských památek českého původu jsou legendy svatováclavské. Do uvedené skupiny náleží především originální *První staroslověnská legenda o sv. Václavu*, jež vznikla patrně brzy po smrti knížete Václava, jak dosvědčuje její jazyková starobylost a skutečnost, že obsahuje velmi málo zázraků, a také fakt, že má mnoho společných rysů s velkomoravským *Životem Metodějovým*. Text se dochoval ve dvou ruských verzích – vostokovské (nazvané po objeviteli A. Ch. Vostokovovi), minejní (tedy zachované v životech svatých řazených podle kalendáře, zvaných mineje), a jedné charvátskohlaholské. Dalším textem svatováclavského okruhu je *Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu*, která je překladem stylisticky a rétoricky propracované latinské *Gumpoldovy legendy*, doplněným z dalších zdrojů, např. z nejstarší václavské latinské legendy *Crescente fide*, z *Kristiánovy legendy* a také zřejmě z domácí tradice.

Dochovány jsou také proložní legendy (zkrácené výtahy z legend) václavská a ludmilská, vzniklé ovšem na základě obšírnějších staroslověnských legend až na Rusi. Na základě proložní legendy ludmilské je možné uvažovat i o existenci obšírné staroslověnské legendy o sv. Ludmile. Předpokládá se i existence staroslověnské legendy prokopské, jak lze soudit ze slov jedné z prokopských legend latinských, kde se v předmluvě praví, že byla „ze slovanštiny do latiny přeložena“. Předmětem mnoha diskuzí byl původ *Kánonu ke cti sv. Václavu (Služby sv. Václavu)*, zachovaného v ruském opisu z roku 1095. Tento text je složen podle řádu liturgie byzantské, což by svědčilo pro jeho východoslovanský původ, nicméně četné shody s legendistickou tradicí staroslověnskou i latinskou hovoří pro možnost českého původu.

Legendistickou tvorbu pak dále dokládají další texty přeložené z latiny – *Legenda o sv. Anastázii* a *Legenda o sv. Vítu*, jejíž původ lze ovšem také hledat v době

velkomoravské. Existují i jiné staroslověnské legendy, jejichž vznik je možné klást do českého prostředí, a to především na základě skutečnosti, že byly přeloženy z latiny. Jedná se např. o *Legendu o sv. Benediktovi*. Jejich definitivní zařazení do okruhu českých památek je však otázkou dalšího výzkumu.

Další památkou mající svůj původ nepochybně v českém prostředí jsou *Besedy papeže Řehoře Velikého na evangelia*, nejrozsáhlejší českokirkevněslovanská památka vůbec. Tento vskutku monumentální text o rozsahu 326 folií je překladem latinských čtyřiceti kázání na evangelia papeže Řehoře Velikého. Dochoval se přibližně v šestnácti úplných rukopisech pocházejících z ruského prostředí, přičemž nejstarší pochází ze 13. století.

Nikodémovo apokryfní evangelium je dalším textem, u něhož někteří badatelé předpokládají vznik v Čechách, jiní však hledají původ této památky v jihoslovanském, konkrétně chorvatském prostředí. Památka, rovněž přeložená z latiny, je dochována v jednom opise srbském, ve dvou opisech ruských a ve zlomcích charvátských.

Český původ je shledáván též u některých modliteb. *Modlitba ke sv. Trojici* nemá cizojazyčnou předlohu a je doložena v ruských opisech. Její příslušnost k české staroslověnské literární tradici vychází spíše než z prvků jazykových ze skutečnosti, že jsou v ní jmenováni čeští či obecně západní světci, například biskup Vojtěch, kníže Václav, sv. Vít a také Cyril s Metodějem. Do této skupiny též náleží *Modlitba sv. Řehoře a Modlitba vyznání hříchů* z tzv. Jaroslavského sborníku, ruské památky ze 13. století, v němž se dochovala i výše zmíněná *Modlitba proti ďáblu*, jejíž původ je dnes spíše kladen už na Velkou Moravu, a také dalších šest modliteb s předpokládanou latinskou předlohou.

Staroslověnského původu je také duchovní píseň *Hospodine, pomiluj ny*, kladená obvykle na samotný počátek staročeského písemnictví, ač její nestarší zápis pochází až z konce 14. století z traktátu Jana z Holešova. Její staroslověnský původ prokázal s definitivní platností F. V. Mareš.

Výčet staroslověnských památek českého původu nemusí být úplný. Některé texty mohou být starší, jiné mohou být ještě objeveny (např. původní text na první straně *Pražských zlomků*, která je palimpsest). Uvedený počet památek je však jistě dokladem toho, jak bohatá a tematicky široká byla staroslověnská literární tvorba v prostředí přemyslovských Čech 10. a 11. století.

Písemnictví pražského kláštera Na Slovanech

K zániku slovanského písemnictví došlo v českém jazykovém prostoru v roce 1097, kdy byli vyhnáni slovanští mniši ze Sázavského kláštera nahrazeni mnichy, kteří pro bohoslužbu používali výhradně latinu. Navzdory těmto okolnostem je však dochován do kamene tesaný cyrilský nápis z Levína u Úštěku z 12. nebo 13. století, nicméně není zcela zřejmé, jedná-li se o památku domácí tradice. Zajímavá je i zpráva z kroniky Petra Žitavského o tom, že český král Václav II. (1278–1305) měl možnost se na svém dvoře seznámit s východní liturgií, snad ve slovanštině.

K obnovení slovanské liturgie a písemnictví v Čechách dochází v pražském klášteře Na Slovanech, který založil v roce 1347 Karel IV. (1346–1378). Dosud však nejsou zcela objasněny důvody, které vedly tohoto panovníka k založení zmíněného kláštera. Někteří historici se domnívají, že za tímto aktem mohla být snaha o posílení politic-

to gest na psané,

QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM

tak se na Česko vykládá: Kněz Pawel Opat řeč
 čin; a ten umřel Léta Páně 1352.

Knihách Slowanských Kláštera toho/ kterýchž se a:
 izy/ Cýsar Karel dal se počorně poznamenati těmito l

QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM

to rozumij: Slowutný Karel čtvrtý Cýsar Říjm
 ložil a nadal Klášter tento.

po smrti geho/ toto doložili bratří Slowacy.

QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM
 QUONIAM PRIMUM

issel z tohoto Swěta po Létu Synodjého 1378. oč
 miseršé pomědno. W Řím welským Kláštera

▲ Zlomek charvátskohlaholského misálu
 (Chorvatsko, 14. století, sign. 1 D c 1/28,
 Národní muzeum)

◀ Diadochos Bartoloměje Paprockého
 z Hlohól (1602) - ukázka výkladu nejstarších
 dějin kláštera Na Slovanech s vyobrazením
 hlaholských zápisů

kých a mocenských ambicí Karla IV. směrem k Litvě, jiní oproti tomu více zdůrazňují kontakty se srbským prostředím. Nelze ani jednoznačně vyloučit možný vliv domácí tradice spojený s klášteřem na Velehradě. S existencí slovanské bohoslužby se Karel IV. seznámil ještě jako moravský markrabě roku 1337 v chorvatském městě Senj, kde bylo užívání tohoto jazyka psaného mladší hranatou hlaholicí oficiálně povoleno papežskou kurií pro římskou liturgii od poloviny 13. století. Již jako český král získal Karel IV. od papeže Klementa VI. (1342–1352) povolení užívat slovanskou bohoslužbu západního, katolického ritu pouze na jediném místě v Čechách, a to v nově založeném klášteře na pražském Novém Městě, který je v novější době znám též pod názvem Emauzy. Protože nebylo možné navázat na domácí tradici církevněslovanského jazyka, byli do Čech pozváni mniši benediktinského řádu ze severních částí chorvatského pobřeží. Ti přinesli do Čech ze své vlasti nejen znalost hlaholice a církevní slovanštiny s chorvatskými jazykovými prvky, ale i potřebné liturgické knihy v tomto jazyce a písmu – misál, breviář a žaltář. V klášteře Na Slovanech bylo zřízeno skriptorium, ve kterém byly ze starších chorvatských rukopisů opisovány hlaholské kodexy. Postupně zde začaly vznikat také nové, originální církevněslovanské památky a přepisy staročeských textů do hlaholice. Nelze vyloučit, že před husitskými válkami byly v klášteře Na Slovanech pořizovány také překlady staročeských památek do církevněslovanského jazyka, které se zachovaly v mladších hlaholských kodexech z chorvatského prostředí (např. *Pasionál*, *Lucidář*, *Zrcadlo člověčieho spasenie* či některé spisy Tomáše Štítného ze Štítného nebo Jana Husa). Tradice užívat v českém prostředí slovanštinu jako církevní jazyk a hlaholici jako knižní písmo pak definitivně zanikla během husitských válek, nicméně řada hlaholských kodexů se v klášterní knihovně zachovala až do jejího zániku za vpádu pasovských v roce 1610. Zbývající rukopisy byly prodány, část z nich byla rozřezána a jednotlivé pergameny byly použity na vazby mladších rukopisů a tisků, takže z bohaté literární činnosti tohoto kláštera jsou dnes dochovány pouze zlomky.

Z církevněslovanských památek, které vznikly v klášteře Na Slovanech, lze především zmínit hlaholskou část *Remešského evangeliáře* z roku 1395, sepsanou v návaznosti na starší část cyrilskou. Tento starší díl *Remešského evangeliáře* daroval Karel IV. klášteru Na Slovanech v domnění, že se jedná o rukopis psaný přímo zakladatelem Sázavského kláštera, svatým Prokopem. Ve skutečnosti je to církevněslovanský cyrilský rukopis ruského původu z konce 11. století, není však vyloučeno, že se dostal z Rusi na naše území ještě v době, kdy v Sázavském klášteře působili slovanští mniši. Společná vazba obou částí kodexu byla bohatě ozdobena drahými kameny. Ve čtyřicátých letech 15. století byl rukopis husity odvezen do Konstantinopole, odkud se po pádu Byzance dostal do Francie a byl později uložen v katedrále města Remeš (Reims). Tento rukopis by tak mohl být považován za spojovací prvek církevněslovanské literární tradice přemyslovských Čech 11. století a slovanského písemnictví 2. poloviny 14. století. Z církevněslovanských textů, jejichž vznik může souviset s činností kláštera Na Slovanech, je možné uvést *Oficium sv. Cyrila a Metoděje*, *Oficium sv. Víta* nebo notovaný církevněslovanský zlomek knihy liturgických zpěvů (graduál) doplněný přepisem z hlaholice do latinky. Z dalších církevněslovanských památek kláštera Na Slovanech se v českých knihovnách zachovaly již jen fragmenty liturgických knih breviáře, misálu a žaltáře. Nejstarší z nich je *Emauzský zlomek žaltáře* z 1. poloviny 14. století. Tento fragment pochází ze skupiny hlaholských rukopisů, které si chorvatští benediktini přinesli ze své vlasti do Čech.

Druhou část památek kláštera Na Slovanech představují staročeské texty přepsané do hlaholského písma. Z nich nejrozsáhlejší je rukopis *České bible Hlaholské* z počátku 15. století. Z dalších staročeských textů v hlaholici je možné uvést také ve zlomech dochovaný text staročeského *Comestora*, obsahujícího bibliickou dějepravu, zlomek do češtiny přeloženého rozsáhlého souborného díla *Zlatá legenda* (*Legenda aurea*) Jakuba de Voragine a fragment ze staročeského *Pasionálu*, jenž vznikl přepracováním *Zlaté legendy*. V bývalé kapitulní síni kláštera se zachoval také fragment staročeského hlaholského nápisu, obsahující deset božích přikázání ve staré češtině.

Z neliterárních památek, které mají souvislost s užíváním hlaholského písma v klášteře Na Slovanech do husitských válek, lze zmínit také čtyři hlaholské abecedáře, z nichž nejstarší byl vpleten do desek *Kodexu Gigas* (tzv. Dáblovy bible).

Chorvatští benediktini přinesli do českých zemí také uctívání svatého Jeronýma, v Dalmácii narozeného překladatele bible do latiny, a oživili u nás cyrilometodějský kult. Zavedení kultu se projeвило také v písemnictví, neboť v českém prostředí 2. poloviny 14. století vznikly nové latinské životy těchto světců. Kromě jiného je na užívání církevněslovanského jazyka v klášteře Na Slovanech upozorněno také v latinském traktátu *O českém pravopisu*, který je podle tradice připisován Janu Husovi. Přestože užívání hlaholice a církevní slovanštiny u nás zaniklo během husitských válek, poslední výskyt hlaholského písma z českého prostředí představuje dnes již nedochovaný staročeský dedikační nápis ze 14. století, který v klášteře Na Slovanech objevil Bartoloměj Paprocký z Hlohol a v roce 1602 jej publikoval.

Závěr

Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě a ve středověkých Čechách tvoří podstatnou a nedílnou část českého písemnictví, kultury a vzdělanosti. Zároveň je také součástí širokého proudu slovanského písemnictví, které se rozvinulo zejména u jižních a východních Slovanů. V předložené publikaci přehledným způsobem představujeme především výsledky literární činnosti, které vycházely z cyrilometodějského díla na Velké Moravě a které byly, jako jeho pokračování, součástí kultury středověkých Čech. Problematika však nebyla a ani nemohla být zcela vyčerpána. Stranou zůstala např. tematika spojená s cyrilometodějskou tradicí v českých zemích v obecném smyslu, jejímž odrazem je např. série latinských a staročeských legend, právně-politické a ideologické interpretace cyrilometodějské tradice či novější literární či hudební tvorba (latinská, česká či německá) s cyrilometodějskými reminiscencemi.

Novočeská znění citovaných středověkých staroslověnských a latinských pramenů a další zdroje:

Bláhová, E. – Konzal, V. – Rogov, A. I. *Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha 1976; Konzal, V. *Staroslověnská modlitba proti dáblu. Nejstarší doklad exorcismu ve velkomoravském písemnictví*. Praha 2015; L. Havlík a kol. *Magnae Moraviae fontes historici. I.–IV*. Brno 2008, Praha 2010, 2011, 2013; K. Hrdina, ed. *První pokračovatelé Kosmovi*. Praha 1950; Vašica, J. *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Třetí, opravené vydání. Praha 2014.

Oddělení slavistické lingvistiky a lexikografie se zaměřuje na výzkum slovní zásoby, gramatického systému a nářečí slovanských jazyků. Dlouhodobým předmětem zájmu jsou především jazyky východoslovanské. Výsledkem lexikografické činnosti jsou překladové slovníky ruštiny (mezi nimi *Velký rusko-český slovník* o šesti svazcích) a ukrajinštiny, k oběma uvedeným jazykům vznikly též slovníky neologismů. Postupně je online zpřístupňována *Rusko-česká slovníková databáze*, paralelně je připravována digitalizace nevydaného *Velkého česko-ruského slovníku*, který vznikl v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Elektronicky je zpracovávána *Databáze dialektů Podkarpatské Rusi* založená zejména na archivním materiálu dialektologické kartotéky prof. Ivana Paňkevyče z dvacátých až třicátých let 20. století. Z oblasti jihoslovanských jazyků je připravován k vydání slovinsko-český slovník. V rámci oddělení je též věnována pozornost výzkumu neologismů v bulharštině a analýze kalků v češtině a lužické srbštině. Z oblasti gramatického výzkumu můžeme zdůraznit výzkum slovesné vazby (valence) ve slovanských jazycích, který probíhal ve spolupráci s Matematicko-fyzikální fakultou UK v Praze. Výsledkem je monografie *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích* (2016).

Oddělení dějin slavistiky a slovanských literatur působí jak v oblasti domácí literárněvědné slavistické tradice, založené na komparativním pojetí slovanských literatur, tak i stále více v kontextu literárněvědné evropské slavistiky, zkoumající dialog evropských kultur a literatur. Prvním zkoumaným okruhem jsou dějiny slavistiky, mezislovanských literárních a kulturních vztahů a literatur do počátku 20. století. Zde připomeňme unikátní bibliografický projekt *Slavica v české řeči*, který ve čtyřech svazcích mapuje překlady krásné literatury ze slovanských jazyků do češtiny od začátku 19. století do roku 1918. Z knižních publikací uvedme např. výběrovou edici studií českého polonisty a komparatisty Karla Krejčího (2014). Druhým okruhem je výzkum slovanských literatur 20. století, zejména vztahů česko-německého a rusko-německého kulturního kontextu. Z projektů oddělení můžeme uvést mezinárodní projekt *Literatura a vědění*, který v letech 2012–2016 probíhal ve spolupráci s kolegy z Německa a ze Švédska, nebo nově započatý projekt *Křym jako křižovatka kulturní paměti* (2016–2019) podpořený v rámci výzkumného programu *Strategie AV21 – Evropa a stát: mezi barbarstvím a civilizací*. Třetím okruhem je výzkum ruské emigrace v meziválečném Československu. V jeho rámci jsou vydávány archivní materiály, např. rozsáhlé paměti a deníky, nově je zpracováván *Lexikon ruské emigrace v ČSR*. Z knižních výstupů můžeme jmenovat např. monografii věnovanou vědeckému odkazu historika umění Nikolaje Okuněva (2012). Pozornost je též věnována ruskému výtvarnému umění v českých sbírkách. Publikace *Ruská malba, kresba a grafika od 19. do poloviny 20. století ze sbírky Galerie výtvarného umění v Náchodě* (2015) Julie Jančárkové byla oceněna Cenou poroty nakladatelství Academia za rok 2016.

Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě a ve středověkých Čechách tvoří podstatnou a nedílnou část českého písemnictví, kultury a vzdělanosti. Zároveň je také součástí širokého proudu slovanského písemnictví, které se rozvinulo zejména u jižních a východních Slovanů. V předložené publikaci přehledným způsobem představujeme především výsledky literární činnosti, které vycházely z cyrilometodějského díla na Velké Moravě a které byly, jako jeho pokračování, součástí kultury středověkých Čech.

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., je jediným akademickým pracovištěm v České republice, které se představenou problematikou zabývá jak ve velmi širokém tematickém záběru, tak různým způsobem zpracování (lexikografické práce, činnost ediční, vědecké studie a monografie). Představenou publikaci připravili členové oddělení paleoslovenistiky a byzantologie (František Čajka, Martina Čechová, Václav Čermák, Martina Chromá, Vladislav Knoll, Václav Konzal, Petra Melichar, Štefan Pilát a Kateřina Spurná).

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

K. Nováček, M. Melčák, L. Starková, O. Beránek: **Monuments of Mosul in Danger (English edition)**

F. Čajka, M. Chromá, V. Knoll, Š. Pilát, K. Spurná: **Gorazd: Digitální portál staroslověnštiny**

F. Čajka, M. Chromá, V. Knoll, Š. Pilát, K. Spurná: **The Gorazd Project: An Old Church Slavonic Digital Hub (English edition)**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Miroslav Dočkal: **Cesta k jádru věci**

Tomáš Černušák: **Všední život papežských nunciů u rudolfinského dvora**

Jan Vít: **Jan Patočka**

Edice Věda kolem nás | Prostory společné paměti
Staroslověnské písemnictví na Velké Moravě a ve středověkých Čechách | František Čajka

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba WOW, spol. s r. o. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2017. Ediční číslo 12294. Tisk WOW, spol. s r. o., Washingtonova 1567/25, 110 00 Praha 1.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz | www.eknihy.academia.cz